

Ádám Péter

ALEXIS DE TOCQUEVILLE A KÖZPONTOSÍTÁSRÓL

A francia XIX. század politikai irodalmának Alexis de Tocqueville Amerikai demokráciája a legolvasottabb, legtöbbet elemzett és mind a mai napig legidőszerűbb alkotása. A közhiedelemmel ellentétben nem egy, hanem két különböző (jóllehet általában egyetlen műként közreadott) könyvről van szó. Az első Amerikai demokrácia 1835-ben, a második 1840-ben jelent meg. A mű alapötletét Tocqueville nem az Újvilágból hozta, az már akkor felködlött benne, amikor még el sem indult Amerikába. De az ötletből az Újvilágban lett bizonyosság. Tocqueville azzal a meggyőződéssel jön haza – miután barátja, Gustave de Beaumont társaságában 1831 áprilisától 1832 márciusáig csaknem tíz hónapot tölt az Egyesült Államokban –, hogy a demokratikus társadalom, amellyel az óceán túlpartján megismerkedett, előbb-utóbb Európában is „felüti fejét”, még hozzá elkerülhetetlenül, minden előnyével és hátrányával, minden kockázatával és fogyatékoságával.

Míg az első könyv az amerikai Alkotmányra meg a politikai intézményekre összpontosít, azt kutatva, mik az előnyei meg a hátrányai, és egyáltalán mik a fejlődési irányai a demokráciának, a második még nagyobbat markol. Itt a szerző a „demokratikus embert”, illetve a demokratikus társadalmat állítja középpontba. Jelen van a második Amerikai demokráciában is az amerikai példa, itt azonban a szerző már Franciaországról is beszél, annál is inkább, mivel ebben a második könyvben a demokrácia „filozófiáját”, mi több, a „demokratikus ember” antropológiáját igyekszik felvázolni, azt vizsgálva, milyen hatással van a demokrácia a „szellemi életre”, az „érzelmekre”, az életformára és egyáltalán a politikára. A demokrácia ugyanis az ő szemében nemcsak politikai rendszer, hanem minden mást meghatározó központi adottság, azaz, ahogyan ma mondanánk, Durkheim-féle fait social (társadalmi jelenség), és mint ilyen, fontos szintje, állomása, állapota a civilizációnak.

A műnek, semmi kétség, az úgynevezett égalité des conditions a legfontosabb fogalma. „Minél alaposabban megismertem az amerikai társadalmat – mondja a szerző a mű bevezetőjében –, annál inkább a társadalmi osztályok egyenlőségében találtam rá arra az összes többi generáló tényre, amelyből külön-külön minden egyes tényt le lehet vezetni, és amelyet, holmi középpont módjára, folytonosan magam előtt láttam, annál is inkább, mivel minden megfigyeléssel ehhez a középponthoz jutottam vissza.” Az égalité des conditions hagyományosan olyan társadalmi állapotot jelöl, amelyben egyrészt eltűnnek a születésen alapuló rangkülönbségek, és amelyben – elvben legalábbis – átléphetők a társadalmi osztályok közt húzóóó és korábban áthatolhatatlan határok.

Tocqueville szemében már csak azért is központi jelentőségű ez a fogalom, mert ő ennek alapján két kategóriába sorolja az emberi közösségeket: az arisztokratikus társadalom, illetve az ezt felváltó demokratikus társadalom kategóriájába. Az utóbbiban az egyén egyenlőnek érzi magát minden embertársával, annál is inkább, mivel külön-külön mindegyik egyén szabad, lévén az alá- és fölérendeltségi viszony csak másodlagos a minden függő viszonytól mentes eredeti állapothoz képest. Az így felfogott egyenlőség, látni való, nagyon is összeegyeztethető minden – vagyoni, jövedelmi vagy egyéb különbségből származó – tényleges egyenlőtleniséggel.

Az arisztokrata Tocqueville, akinek szüleit a terror idején csak a jószerecsse mentette meg a nyaktől, felül tudott emelkedni kasztjának előítéletein. Más-különben aligha lett volna képes a felismerésre: Franciaországban nemcsak egyszerűen lehetséges, de valójában kívánatos is a demokrácia. Tocqueville tehát, ha úgy vesszük, „demokráciapárti”, ennek ellenére távol áll tőle a demokratikus társadalom idealizálása. Nagyon is világosan látja: a demokratikus társadalom valójában kétesélyes politikai játszma. Ahogyan ő maga mondja a második Amerikai demokrácia utolsó fejezetének legvégén: „A mai nemzetek ha akarnák se tudnák feltartóztatni a születésen alapuló előjogok eltűnését; az viszont nagyon is rajtuk áll, hogy az egyenlőség hová vezeti őket, szolgáorbá-e vagy szabadságba, felvilágosult társadalombá-e vagy barbárságba, jólétbe-e vagy nyomorúságba.”

*

Az alábbiakban a második Amerikai demokráciának a centralizációval kapcsolatos három fejezetét szeretném jelentéktelen rövidítéssel új fordításban bemutatni. Bármilyen furcsán hangzik is, Tocqueville nem odahaza (az abszolút monarchia, a forradalmi és a napóleoni időszak által túlközpontosított) Fran-

ciaországban, hanem az Újvilágban ismerkedett meg a centralizációval. Itt eszmélt rá, hogy a centralizáció milyen jellegzetes jelensége, ha ugyan nem hibája a demokratikus társadalmaknak. Itt eszmélt rá, hogy „mindegyik demokráciában élő nép már ösztönösen is a hatalomkoncentráció felé sodródik...” Ez a felismerés is Tocqueville élelétását dicséri, hiszen az amerikai társadalom, amely a központosítás szempontjából – történelmi, földrajzi és egyéb okok miatt – kivételnek számít, éppen hogy nem igazolja a fenti szabályt...

*

Amikor Gustave de Beaumont, Tocqueville barátja és amerikai útitársa öt évvel az amerikai demokrácia szerzőjének halála után, 1864-ben az életműkiadás első három darabjaként a könyvet a szerző özvegyével sajtó alá rendezte, terjedelmes bevezetőt illesztett a mű elé. Befejezésül e bevezető máig érvényes utolsó sorait idézem: „Tocqueville művei – írja Gustave de Beaumont – valóságos szellemi arzenált alkotnak, és ehhez az arzenálhoz jó ideig még igen sokan fognak visszajárni: a szabadság hívei fegyverért, a politikusok bölcs mondásokért, a gyengék energiáért, a gondolkodó emberek ötletekért.” Ennél nyomósabb érvel, már ami az amerikai demokrácia kívánatos újrafordítását illeti, én magam sem tudnék előhozakodni.

(AZ EGYENLŐSÉG TERMÉSZETES KÖVETKEZMÉNYE, HOGY ELÜLTETI AZ EMBEREKBE A SZABAD INTÉZMÉNYEK IGÉNYÉT) Azzal, hogy maradéktalanul felszámolja az alá- és fölérendeltségi viszonyokat, az egyenlőség sajátos magatartást és igényt fejleszt ki az emberekben, nevezetesen azt, hogy minden egyes ember kizárólag tulajdon akaratát tartja szem előtt minden cselekedetében. Az a teljes függetlenség, amelyet az emberek egyenrangú társaikkal szemben meg a magánéletben élveznek, előbb ingerültséget kelt bennük minden hatósággal szemben, majd meggyökerezteteti bennük a politikai szabadság eszméjét és szeretetét. A demokratikus kor emberei olyan – már a dolgok természetéből eredően is lejtős – úton járnak, amely szabad intézményekhez viszi őket. Nézzünk meg közelebbről egy ilyen embert, és próbáljuk feltárni, már amennyire lehetséges, mik is a legerősebb ösztönkésztetései. És ki fog derülni, hogy a különböző államformák közül azt látja át legjobban, és becsüli legtöbbször, amelyiknek ő maga választja a vezetőjét, és amelyiknek ellenőrzése alatt tarthatja az intézkedéseit.

A társadalmi osztályok egyenlősége számos politikai következménnyel jár, ezek közül a függetlenség szeretete a legszembeötlőbb, a félnkebbek is ettől rettegnek legjobban, és méltán, hiszen az anarchia a demokratikus országokban sokkal félelmetesebb formát ölt, mint máshol. Minthogy a honpolgárok semmilyen kapcsolatban sincsenek egymással, mihelyt összemlik az őket helyükön megtartó nemzeti hatalom, azonnal kitör a zűrzavar, és mivel minden egyes honpolgár elmozdul arról a helyről, amely addig az övé volt, hirtelen romba dől az egész társadalom.

Ennek ellenére mély meggyőződésem, hogy a demokratikus társadalomnak korántsem az anarchiától kell leginkább félniük, korántsem az anarchia a nagyobb veszély.

Az egyenlőségnek ugyanis két fejlődési irány a következménye: az egyik út egyenesen olyan helyzetbe viszi az embereket, amelyben senki nem függ senkitől (ez a helyzet hirtelen anarchiába is torkollhat), a másik – ez a hosszabb és rejtettebb, és ez a valószínűbb is – a teljes alávetettség felé sodorja őket.

Az elsőt könnyű észrevenni, és könnyű legyőzni is. A második azonban úgy ragadja őket magával, hogy észre sem veszik. Ezért olyan fontos tudatosítani ezt a fejlődési irányt.

Ami engem illet, engem nem zavar az egyenlőségben, hogy nemegyszer káosz a következménye, épp ellenkezőleg, ezért tartom olyan nagy becsben. Azért csodálom, mert minden egyes ember elméjében és szívében meghonosítja a politikai szabadság hajlamát és homályos gondolatát, és ezzel mintegy orvosságot is kínál arra a bajra, aminek ő maga a kiváltó oka. Ezért csaptam fel a hívének.

(A DEMOKRATIKUS NÉPEK KORMÁNYZÁSSAL KAPCSOLATOS ELKÉPZELÉSEI MÁR A DOLGOK TERMÉSZETÉNÉL FOGVA IS KEDVEZNEK A HATALOMKONCENTRÁCIÓNAK) Az uralkodó meg az alattvalók között elhelyezkedő másodlagos hatalmi centrumok gondolata mintegy magától értetődően jutott az arisztokratikus népek eszébe, minthogy több olyan család is akadt e népek körében, amelynek leszármazottjai mind születésüknél, mind szellemi képességeiknél és vagyonuknál fogva kiemelkedtek a tömegből, és különösen alkalmasnak bizonyultak uralkodásra. Az egyenlőség évszázadaiban viszont ugyane gondolat – ellenkező okok miatt – teljesen idegen az emberek gondolkodásától. Ezt a gondolatot csak mesterségesen lehet becsempészni az emberek elméjébe, és csak ügyel-bajjal lehet ott meg is tar-

tani, szemben az egyetlen centrális hatalom gondolatával, amely önmagában is elég, hogy az összes honpolgár engedelmesen kövesse utasításait.

Mellesleg akárcsak a filozófiában meg a vallásban, a demokratikus népek a politika terén is kedvelik a leegyszerűsített általános eszméket. A bonyolult gondolatrendszerektől irtóznak, és semmi kivetnivalót nem találnak egy olyan nagy nemzet elképzelésében, amelyet egyetlen hatalmi centrumból irányítanak, és amelynek ugyanarra a rugóra jár minden honpolgára.

Az egyetlen hatalmi centrum gondolata mellett van egy másik gondolat is, amely önként eszükbe jut az embereknek az egyenlőség évszázadaiban, nevezetesen az egységes jogszabályozásé. Minthogy a honpolgár a legjelentéktelenebb kiváltságot sem tudja elfogadni, ha úgy látja, semmiben sem különbözik a szomszédjától, nem is nagyon éri fel ésszel, hogy ha egyszer egy jogszabály alkalmazható rá, miért is ne volna ugyanúgy alkalmazható az összes többi honpolgárra. A honpolgár a politikai intézmények közti legcsekélyebb különbséget sem tudja elfogadni, az ő szemében az egységes jogszabályozás a legfontosabb előfeltétele a jó kormányzásnak.

Ezzel szemben az arisztokratikus évszázadokban élő ember mentalitásától még a gondolata is idegen az olyan jogszabályoknak, amelyek a társadalom minden egyes tagjára egyformán érvényesek.

A gondolkodásnak ezek az egymással ellentétes hajlamai végül mindkét oldalon olyan vak ösztönné és elfojthatatlan szokássá állnak össze, amelyek még az őket cáfoló tények ellenére is meghatározzák az emberek cselekedeteit. Bármekkora sokféleség jellemezte is a középkort, még így is akadtak néha teljesen egyforma emberek: a törvényhozó azonban, ettől függetlenül, mindegyiknek más köteleességeket és más jogokat írt elő. Napjainkban viszont, épp ellenkezőleg, a végrehajtó hatalom minden igyekezetével olyan embercsoportokra próbál azonos életformákat és törvényeket ráerőszakolni, amelyek – legalábbis egyelőre – még csak nem is hasonlítanak egymásra.

Minél inkább eltűnnek a születési rangkülönbségek egy nép körében, az egyén annál kisebbnek látszik, és annál nagyobbak látszik a társadalom, azaz, ugyanez más megfogalmazásban: azzal, hogy a honpolgár egyre jobban hasonlít a többi honpolgárra, egyben rögtön bele is vész a tömegbe, és ettől fogva csak a hatalmas és csodálatot érdemlő népet látni, mást nem.

Mindennek következtében a demokratikus korok embere nagyon nagy becsben tartja a társadalom előjogait, az egyén jogainak viszont nem tulajdonít különösebb jelentőséget. Nem talál abban semmi kivetnivalót, hogy míg az egyik érdeke minden másnál fontosabb, a másiké nem sokat nyom a latban. És minden további nélkül elfogadja, hogy senki sem vetélkedhet

a társadalmat alkotó egyének közül a társadalmat képviselő hatalom bölcsességével és felvilágosultságával, és hogy ennek a hatalomnak egyszerre joga és kötelessége, hogy kézen fogva vezesse a honpolgárokat.

Ha hajlandók vagyunk tüzetesebben szemügyre venni kortársainkat, és leásni egészen az általuk vallott vélemények gyökeréig, nem egy hasonló gondolattal találkozhatunk az itt felvázoltak közül, és az ember nem győz csodálkozni, hogy annyi egyezést talál olyan embereknek a gondolkodásában, akik szakadatlanul háborúznak egymással.

Az amerikai felfogás szerint a társadalom feletti hatalom minden egyes államban közvetlenül a néptől való; de mihelyt megbíznak egy választott testületet e hatalom képviselésével, úgy fogják fel a dolgot, hogy a hatalmat, amely bármit megtehet, nem korlátozhatja semmi.

Ami a városoknak, családoknak vagy egyéneknek adományozott számos kiváltságot illeti, mindennek még az emléke is teljesen elhalványult az elméjükben. Ők tulajdonképpen el se tudnak képzelni olyan helyzetet, hogy ne ugyanazt a törvényt alkalmazzák egy állam különböző országrészeiben, vagy azokra az emberekre, akik ennek az államnak lakói.

Márpedig ezek a gondolatok egyre inkább terjednek Európában, és még azok a nemzetek sem képesek határaikon feltartóztatni őket, amelyek pedig a leghatározottabban elutasítják a népszuverenitás dogmáját. Ezek a nemzetek nem onnan eredtetik a hatalmat, ahonnan az amerikaiak. Magát a hatalmat azonban ők is ugyanolyannak látják. A közbülső hatalmi centrumok fogalma mindegyiknél egyre halványabb, egyre homályosabb. Annak, hogy bizonyos egyéneket elidegeníthetetlen jogok illetnek meg, hamarosan még az emléke is el fog tűnni, helyét a társadalom mindenható és egyetlen joga fogja elfoglalni. Minél inkább eltűnnek a születési rangkülönbségek, és az emberek minél egyformábbak, ezek a gondolatok is annál könnyebben vernek gyökeret és erősödnek meg. Mert ha igaz is, hogy az egyenlőség hozza világra őket, az is igaz, hogy a maguk módján ők is elősegítik az egyenlőség térhódítását.

Franciaországban, ahol az általam tárgyalt mélyreható változás a többi európai népnél sokkal előbbre tart a fejlődésben, ezek a vélemények lassan minden mást kiszorítanak az emberek gondolkodásából. Ha ebből a szempontból hallgatjuk a jelentősebb politikai érdekcsoportok nyilatkozatait, kiderül, hogy egy sincs közöttük, amelyik ne tette volna magáévá őket. Legtöbbje, meglehetősen úgy ítéli meg a helyzetet, hogy a kormányzat nem azt csinálja, amit csinálnia kéne. Abban viszont mindegyik egyetért, hogy a kormányzatnak állandóan csinálnia kell valamit, és hogy mindenbe bele kell üt-

nie az orrát. Ezzel még azok az érdekcsoportok is egyetértenek, amelyek pedig kegyetlen háborút vívnak egymás ellen. A társadalom feletti hatalom egysége, mindenütt-jelenvalósága, mindenhatósága, jogszabályainak egyformasága – nagyjából ezek a napjainkban születő politikai rendszerek legfeltűnőbb karakterjegyei, amelyek nem ritkán még a legbizarrabb utópiákban is megtalálhatók. Mintha az emberek még álmaikban is ugyanazokat a ködképeket hajkurásznák.

A magánember fejében spontán módon ötlenek fel ezek a gondolatok, uralkodói körökben viszont, ha lehet, még gyakrabban találkozni velük.

Miközben az omladozó régi társadalmi rend teljesen átalakul, az uralkodók új elképzeléseket húznak rá jogaikra és kötelességeikre; most először értik meg, hogy az általuk képviselt központi hatalomnak egyedül kell működtetnie a közigazgatást, és intéznie – ráadásul azonos terv szerint – a politikai ügyeket, irányítani az embereket. Ez a gondolkodás a mi korunk előtt idegen volt az európai királyoktól, a mi korunkban viszont mind jobban gyökeret ver az uralkodók gondolkodásában.

És míg az összes többi vélemény állandó vita tárgya, ezt az egyet nem kérdőjelezi meg soha senki.

Az emberek ma koránt sincsenek annyira megosztva, mint gondolnánk; azon, persze, szünet nélkül megy a vita, hogy a szuverenitás milyen kezekbe kerüljön, de hogy a szuverenitás letéteményesének milyen jogai és kötelességei vannak, azon nem vitatkozik senki. Mindenki olyan kreatív hatalomként képzelel el a kormányzatot, amely egységes, nem különösebben bonyolult és a gondviseléstől való.

A politika terén az összes többi gondolat állandó mozgásban van; ez az egy azonban állandó, önmagával azonos, megváltoztathatatlan. Az alkotmányjogászok ugyanúgy elfogadják, mint az államférfiak, és a tömeg is mohón lecsap rá. A vezetők ugyanolyan lelkesen igazodnak hozzá, mint a vezetettek: ez a gondolat az összes többi előtt jár, olyan, mintha velünk született volna.

Ez az eszme korántsem valami gondolati szeszély szüleménye, hanem természetes feltétele az emberek mai helyzetének.

(MILYEN SAJÁTOS ÉS ESETLEGES OKOK VISZNEK RÁ EGY DEMOKRATIKUS NÉPET A HATALOM CENTRALIZÁLÁSÁRA, VAGY TARTJÁK TÁVOL A HATALOM ÖSSZPONTOSÍTÁSÁTÓL) Ha igaz, hogy mindegyik demokráciában élő nép már ösztönösen is a hatalomkoncentráció felé sodródik, az is igaz, hogy korántsem egyformán. Hogy melyik mennyire, az attól függ, mi-

lyenek azok a sajátos körülmények, amelyeket kialakíthatnak vagy korlátozhatnak az adott társadalomállapot természetes következményei. Nagyon sok ilyen körülmény létezik, de én csak néhányról fogok beszélni.

Azoknak a népeknek a körében, amelyek elég hosszú ideig éltek szabadságban, még mielőtt az egyenlőség beköszöntött hozzájuk, a szabadság beléjük ivódott ösztöne bizonyos mértékig visszafogja az egyenlőség gerjesztette hajlamokat; és bár a központi hatalom önáluk is növeli előjogait, sohasem annyira, hogy az egyént teljesen megfossza függetlenségétől.

De amikor az egyenlőség olyan nép körében fejlődik ki, amelyeknek vagy sohasem volt része, vagy már jó ideje nincs része szabadságban, mint ahogy ezt az európai földrészen is látni, és amikor a nemzet meggyökeresedett szokásai hirtelen magától értetődő természetességgel kapcsolódnak össze a társadalmi állapot által életre keltett új tanokkal és szokásokkal, akkor minden hatalom úgyszólván önmagától csúszik el a centrum felé, és összpontosul megdöbbentő gyorsasággal. Míg az állam hirtelen olyan erős lesz, amilyen erős csak lehet, az egyént a folyamat egyetlen pillanat alatt a lehető legnagyobb gyöngeségre kárhoztatja.

Azok az angolok, akik – idestova három évszázada – azzal a feltett szándékkal keltek át az óceánon, hogy az Újvilág lakatlan földjén demokratikus társadalmat hozzanak létre, már megszokták az anyaországban, hogy részt vehetnek a közügyek intézésében. Már ismerték az esküdtszék intézményét; a véleménynyilvánítás meg a sajtó szabadságát, ismerték a személyhez fűződő szabadságjogokat, a független bíróságokat, és nemcsak tiszta képük volt arról, hogy mi a törvényesség, de már meg is szokták, hogy éljenek a jog biztosította lehetőségekkel. Ezek a szabad intézmények és férfias szokások azután, minthogy Amerikába is magukkal vitték őket, segítségükre voltak az egyre terjeszkedő állammal szembeni védekezésben.

Mindebből az következik, hogy a szabadság már jó ideje gyökeret vert az amerikaiak körében, szemben az egyenlőséggel, amely viszonylag új keletű jelenség az Újvilágban. Európában viszont fordított a helyzet: itt az egyenlőség – amely a korlátlan hatalomgyakorlásnak köszönhetően és úgyszólván a királyok szeme előtt kapott lábra – már áthatotta a szokásokat, amikor a szabadság eszméje gyökeret vert a fejekben.

Ahogy már mondtam, a demokratikus népeknél a kormányzás még a gondolatát sem tűri a közbülső hatalmi centrumoknak, ezért már a dolgok természeténél fogva is egy egyetlen és központosított hatalom formáját ölti magára. Mindez különösen érvényes azokra a demokratikus nemzetekre, amelyekben az egyenlőség elvét erőszakos forradalom vitte diadalra. Mi-

vel a vihar egyetlen pillanat alatt magával sodorta a helyi politikát irányító osztályokat, és mivel a zavaros fejű és szervezetlen tömegnek semmilyen gyakorlata sem volt a helyi ügyek intézésében, az államon kívül más nem is vállalhatta volna, hogy a kormányzás ezer gondját-baját vállalára vegye. Így a központosítás bizonyos mértékben szükségszerű volt.

Se dicsérni, se szidni nem kell Napóleont, amiért csaknem minden közigazgatási hatalmat egy kézben összpontosított; ez a hatalom ugyanis a nemesség meg a nagyburzsoázia hirtelen eltűnése után úgyszólván magától pottyant ölébe. Visszautasítani ezt a hatalmat legalább olyan nehéz lett volna, mint erőnek erejével megszerezni. Az amerikaiak viszont sohasem érezték ennek szükségességét; náluk egyrészt nem volt forradalom, másrészt az amerikaiak kezdettől fogva maguk vették kézbe az életük irányítását, ezért sohasem kellett megbízniuk az államot, hogy átmenetileg gyámkodják felettük.

Ilyenformán egy demokratikus nép esetében nemcsak az határozza meg a központosítás mértékét, hogy az egyenlőség mennyire fejlődött ki soraikban, hanem az is, hogy ez az egyenlőség hogyan van megalapozva.

Amikor egy nagy demokratikus forradalom kitör, és a különböző társadalmi osztályok közt megkezdődik a háború, a nép már csak azért is igyekszik a közigazgatást kizárólag a kormányzók kezébe adni, hogy kizárják az arisztokráciát a helyi politikából. De amikor ugyanez a forradalom már a vége felé jár, általában maga a legyőzött arisztokrácia bízta az államra a politikai élet vezetését, mert retteg a vele egyenrangú és őt nemegyszer szolgáskorban tartó nép zsarnokoskodásától.

Mindenesetre tény, hogy korántsem mindig ugyanaz a társadalmi osztály igyekszik növelni a hatalom előjogait; de amíg csak tart a demokratikus forradalom, mindig akad a nemzetben olyan – vagy lélekszámánál vagy vagyonánál fogva nagyhatalmú – társadalmi osztály, amelyet már rendkívüli indulatai és sajátos érdekei is rákényszerítenek a közigazgatás központosítására, mégpedig teljesen függetlenül a szomszédos kormány iránti gyűlölettől, amely általános és állandó érzés a demokratikus népek körében. Angliában például – ahogyan ma is megfigyelhető – az alsó néposztályok dolgoznak erőt és fáradságot nem kímélve a helyi függetlenség szétverésén, illetve azon, hogy a közigazgatást a szélekről bevigyék a központba, míg a felső osztályok semmilyen erőfeszítéstől sem riadnak vissza, csak hogy a helyi közigazgatás megmaradjon a régi keretek között. És aligha tévedek nagyot, ha megjósolom: egyszer az az idő is el fog jönni, amikor visszajára fordul a helyzet.

Az eddig mondottakból világosan kiderül, mi a magyarázata annak, hogy azoknak a demokratikus népeknek a körében, amelyek hosszú és fájdalmas társadalmi munka eredményeképp jutottak el az egyenlőségig, a társadalmi hatalom mindig erősebb, az egyén pedig mindig gyengébb, mint abban a demokratikus társadalomban, amelyben kezdettől fogva egyenlők a honpolgárok. Minderre az amerikaiak példája a legcsattanósabb bizonyíték.

Az Egyesült Államok lakóit soha semmilyen előjog nem választotta el egymástól; nekik sohasé kellett megtapasztalniuk az úr és szolga kölcsönös viszonyát, és mivel se félni nem féltek egymástól, se gyűlölni nem gyűlölték egymást, okuk se nagyon volt rá, hogy a központi hatalmat hívják segítségül egyes-bajos dolgaik intézésében. Sajátos sors az amerikaiaké: az angol arisztokráciától átvették a személyhez fűződő szabadságjogok eszméjét meg a helyi szabadságjogok szeretetét, és mivel nem kellett harcolniuk az arisztokrácia ellen, mindkettőt meg is tartották.

Ha igaz, hogy az emberek egyetlen történelmi korban sem tudnak el- lenni annak tudása nélkül, hogy meg tudják védeni függetlenségüket, minde- ez különösen érvényes a demokrácia évszázadaira. Amikor egyik ember olyan, mint a másik, nem különösebben nehéz az egyetlen és mindenható kormányzat megalapozása; ehhez csak jó ösztön kell, más semmi. Ahhoz viszont, hogy az emberek a fenti körülmények között megszervezzék és fenn is tartsák a másodlagos hatalmi centrumokat, és hogy a honpolgárok füg- getlenségének és gyengeségének viszonyai közt olyan szabad egyesüléseket hozzanak létre, amely a társadalmi rend felborítása nélkül is alkalmas a dik- tatúra visszaszorítására, nos, ehhez nagyon sok intelligencia, nagy tudás és nem kis talpraesettség szükséges.

Mindebből az következik, hogy a demokratikus népek soraiban annál nagyobb a hatalomkoncentráció meg az egyén szolgasága, minél jobban gyökeret vert köztük az egyenlőség, és minél nagyobb a fejekben a sötétség.

Igaz, a kevésbé civilizált évszázadokban a kormányzat híjával van annak az intelligenciának, amely nélkül elképzelhetetlen a despotizmus tökéletesí- tése; a honpolgárok pedig annak az intelligenciának vannak híjával, amely nélkül lehetetlenség kibújni a despotizmus hálójából. De ennek a két do- lognak korántsem egyenlők a következményei.

Bármilyen tudatlan is egy demokratikus nép, a népet kormányzó hata- lom sosincs híjával a tudásnak, már csak azért sem, mert ami kevés kiművelt fő csak akad az országban, azt könnyen szolgálatába fogadja; vagy ha nem akad senki, akkor külföldön keres kiművelt emberfőket. Annak a nemzet- nek a soraiban pedig, amely egyszerre tudatlan és demokratikus, egykettő-

re napvilágra jut, mégpedig elfojthatatlanul, milyen elképesztően nagy a különbség a központi hatalom szellemi képességei meg külön-külön minden egyes alattvaló szellemi képességei között. Ez pedig még inkább hozzájárul ahhoz, hogy minden hatalom a népfelség letéteményesének kezén összpontosuljon. Így terjed ki folyamatosan mind nagyobb és nagyobb területre az állam közigazgatási hatalma, már csak azért is, mert az államon kívül nincs semmilyen más erő, amely közigazgatásra alkalmas volna.

Az arisztokratikus nemzetek viszont, még abban az esetben is, amikor nem tekinthetők különösebben felvilágosultnak, egészen más képet mutatnak, mégpedig azért, mert itt a tudás egyenletesen van elosztva az uralkodó meg a legtekintélyesebb honpolgárok között.

Amikor a jelenlegi egyiptomi pasa uralomra került, a csupa egyenlő emberből álló lakosságot a legmélyebb tudatlanságban találta, amiért is az európai tudást és észjárást elsajátítva látott hozzá az ország kormányzásához. Mivel az uralkodó felvilágosultsága az alattvalók tudatlanságával és demokratikus gyöngeségével párosult, a lehető legerőteljesebb központosítás sem ütközött semmilyen akadályba, így az uralkodó könnyen tulajdon manufaktúrájává alakíthatta az országot, olyan manufaktúrává, amelynek az alattvalók lettek a munkásai.

Meggyőződésem, hogy a politikai hatalom szélsőséges központosítása végül teljesen megbénítja a társadalmat, és ezzel hosszú távon magát a hatalmat is meggyengíti. Tagadhatatlan viszont, hogy az erős központosított hatalom nagyon is alkalmas arra, hogy adott időben és adott helyen nagy dolgokat vigyen végbe. Mindez különösen igaz a háborúra, ott ugyanis attól függ a győzelem, sikerül-e gyorsan minden erőforrást ugyanarra az egy pontra összpontosítani, nem pedig attól, hogy mekkora erőforrások állnak rendelkezésünkre. Mindebből az következik, hogy a különböző népek főleg háborús időkben érzik kívánatosnak vagy még inkább szükségesnek a központi hatalom előjogainak kiterjesztését. Nincs olyan hadviseléshez is értő államférfi, aki ne kedvelné a központosítást, hiszen ennek jóvoltából még nagyobb erők állnak rendelkezésére, és nincs olyan központosítás-párti államférfi, aki ne kedvelné a háborút, hiszen ez arra kényszeríti a nemzeteket, hogy minden hatalmat az állam kezében összpontosítsanak. Az a demokratikus tendencia, amelynek következtében az emberek egyre több előjoggal ruházzák fel az államot, és – ezzel párhuzamosan – mind jobban és jobban szűkítik az egyén jogait, sokkal gyorsabb és állandóbb a demokratikus népek körében, mint a többenél, annyival inkább, mivel ezek a népek

már a helyzetüknél fogva is jobban ki vannak téve a gyakori háborúskodásnak, mi több, nemegyszer még pusztá létüket is veszély fenyegeti.

Arról már volt szó, hogy a demokratikus népek a zűrzavartól való félelmükben és a jóléthez való ragaszkodásukban hogyan ruházzák fel a központi kormányzatot mind nagyobb és nagyobb jogosítványokkal, annál is inkább, mivel az ő szemükben ez az egyetlen megfelelő erővel rendelkező hatalom, amely mind szellemi adottságainál, mind állandóságánál fogva védelmet nyújthat nekik az anarchiával szemben. Mindehhez aligha szükséges hozzáfűzni, hogy azok a sajátos körülmények, amelyeknek hatására egy demokratikus társadalom kaotikussá és ingataggá válik, csak erősítik ezt az általános ösztönt, és mind határozottabban arra ösztönzik az egyéneket, hogy nyugalomukért cserébe teljesen feláldozzák jogaikat.

Általánosságban elmondhatjuk, hogy egy nép annyira sohase hajlamos arra, hogy növelje a központi hatalom jogosítványait, mint az olyan hosszú és véres forradalom után, amely – miután a korábbi tulajdonosokat megfosztotta javaiktól, és minden hitet és meggyőződést aláásott – gyűlölködést szított az ellentétes érdekek és ellenséges frakciók által megosztott nemzetben. Ilyenkor, nagy hirtelen, minden másnál fontosabb lesz a köznyugalom, a honpolgárok pedig a megbékélésre való elvakult vágyakozásukban legszívesebben mindent feláldoznának a rend oltárán.